

УДК 94(477.74):323.281"1953/1964"

Бажан О. Г. (Київ)

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В ЧАСИ «ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ»

Процеси часткової лібералізації окремих сфер суспільно-політичного життя в СРСР, в тому числі в Українській РСР, розпочаті радянським керівництвом в другій половині 1950-х – на початку 1960-х років в науковій літературі прибрали назву «хрущовська відлига». Перші паростки «відлиги», обережні спроби трансформації тоталітарних структур простежуються навесні 1953 року відразу після смерті Й. Сталіна. Початковий період десталінізації українського суспільства характеризувався припиненням масового терору, кампаній боротьби з буржуазним націоналізмом, уповільненням процесу русифікації, зростанням питомої ваги українців як в керівництві республіки, так і всього СРСР.

У період «хрущовської відлиги» зазнав змін і карально-репресивний механізм радянської держави. У відповідності з постановами Президії Верховної Ради СРСР від 13 березня та Ради Міністрів СРСР від 12 березня 1954 року зі складу Міністерства внутрішніх справ було виділено Комітет державної безпеки як самостійний орган при уряді зі значним скороченням функцій внутрішньополітичного контролю та розшуку. Із системи органів МВС-КДБ вилучались надані їм свого часу судові функції¹. Позитивне значення мали заходи по підвищенню ролі прокурорського нагляду. В системі Прокуратури СРСР утворювався відділ, що мав контролювати діяльність правоохоронних органів. Наступні кроки в даному напрямку конкретизувала постанова ЦК КПРС від 19 січня 1955 року «Про заходи по дальшому зміцненню соціалістичної законності й посиленню прокурорського нагляду». У липні 1954 року згідно з постановою Ради міністрів СРСР було знято деякі обмеження в політичному статусі спецпоселенців.

Позитивним змінам в країні сприяв комплекс заходів, здійснюваних державою для поновлення репутації, доброго імені громадян, незаконно притягнутих до кримінальної відповідальності в період утвердження й функціонування радянської тоталітарної системи. Початком масової реабілітації можна вважати амністію, проведену в березні 1953 року, в ході якої звільнено 1 млн. 201 тис. 738 чол.² У відповідності з указом Президії Верховної Ради СРСР від 27 березня 1953 року на кінець травня 1953 року було амністовано 2875 жителів в Миколаївській, 1850 чол. в Одеській (крім того, 2814 мешканців Одеси), 958 чол. в Херсонській областях³.

Процес широкомасштабної реабілітації розпочався у вересні 1953 року, коли Верховному Суду СРСР було надано право переглядати за протестами Генерального прокурора рішення колишніх колегій ДПУ, «трійок» і «особливої наради» при НКВС-МДБ-МВС СРСР. Перші рішення з цього приводу приймалися з певною обережністю та з урахуванням розстановки сил в середині політичного керівництва країни. Реабілітація торкнулася лише окремих партійних і державних діячів та членів їх сімей. Відносної масовості процес звільнення незаконно репресованих громадян набув у травні 1954 року з прийняттям постанови Ради Міністрів СРСР «Про перегляд кримінальних справ на осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, що утримуються в таборах, колоніях і тюрмах МВС СРСР і знаходяться в засланні на поселенні». Вона передбачала створення центральних і місцевих комісій (до складу яких входили прокурори республік, країв, областей, міністри внутрішніх справ і голови КДБ республік, начальники управлінь МВС та управлінь КДБ країв і областей, міністри юстиції республік та начальники управлінь юстиції крайоблвиконкомів), наділених правами та повноваженнями на проведення реабілітації та звільнення безпосередньо у місцях позбавлення волі⁴.

У зв'язку з тим, що репресії в країні здійснювались системою судових та позасудових органів на рівні Союзу РСР, республік та областей, Рада міністрів СРСР поклала на Центральну комісію перегляд кримінальних справ на осіб, засуджених Колегією ОДПУ, Особливою нарадою при НКВС-МДБ-МВС СРСР, Військовою колегією Верховного Суду СРСР, воєнними трибуналами військових частин, а на республіканські крайові та обласні комісії відповідно справи на репресованих трійками НКВС-УНКВС та судовими органами (республіканськими, крайовими, обласними судами та воєнними трибуналами), а також спецсудами. Постанови Центральної та місцевих комісій по справах на осіб, засуджених у судовому порядку за пропозиціями комісій здійснювалися у відповідних судових інстанціях за протестами прокурорів⁵.

Згідно з постановою президії ЦК КПРС «Про створення Центральної комісії і місцевих комісій щодо перегляду справ засуджених за «контрреволюційні злочини», які утримуються в таборах, колоніях, тюрмах і знаходяться у висланні на поселенні»⁶ в травні-червні 1954 року було створено 26 обласних комісій з перегляду справ осіб, які були засуджені за контрреволюційні злочини.

Кількість справ, переглянутих комісіями створених на Півдні України упродовж червня 1954 – лютого 1956 року виглядала таким чином:

Область	Кількість справ	Кількість осіб
Кримська	1964	2590
Миколаївська	1743	2171
Одеська	3654	4839
Херсонська	1699	2024 ⁷

Наведені дані свідчать про те, що перший реабілітаційний етап в південному регіоні супроводжувався досить несміливими і обережними діями місцевої влади. Зацікавленість вищого політичного керівництва СРСР в проведенні реабілітаційних процесів в країні, ослабленні репресивного законодавства, прийнятого в епоху Сталіна, суттєво сприяла зменшенню числа політичних в'язнів.

Ознайомлення з архівними документами радянських спецслужб, дають підстави стверджувати, що на практиці правоохоронні органи, партійно-державні структури не поспішали відмовлятися від принципів командно-адміністративної системи. Структурна та політична реорганізація спецслужб не змінила природи радянської каральної системи. Межі застосування політичного терору, масштаби репресій в період «хрущовської відлиги» різко скоротилися, але органи держбезпеки, як і в сталінські часи, зберегли за собою каральні функції. Незважаючи на значні штатні скорочення в «хрущовську відлигу», апарат чекістського відомства по числу співробітників в три рази перевищував довоєнні показники⁸. Єдиним виправдуванням високій штатній численності органів безпеки залишалась активна робота по виявленню серед широких верств населення «ворогів народу», «агентів імперіалістичних розвідок», «наклепників на радянський лад», «членів антирадянських організацій».

Статистика даних наркомюста СРСР за 1953-1956 роки переконує в тому, що політико-репресивна машина, хоча з набагато меншими обертами, все одно продовжувала функціонувати по старим законам сталінського часу. Кількість слідчих та судових справ порушених за контрреволюційні злочини у всесоюзному масштабі нараховувала в 1953 р. – 4267; 1954 – 732; 1955 – 395; 1956 – 307⁹. В 1953-1958 роках на основі наказу № 0062 МДБ СРСР від 24 січня 1953 року «Про заходи по ліквідації націоналістичного підпілля та його озброєних банд в західних областях Української та Білоруської РСР, в Литовській, Латвійській та Естонській РСР» органи держбезпеки з новою силою продовжили боротьбу з

«підривною діяльністю буржуазних націоналістів». Поряд з виконанням комплексу заходів, застосованих відносно активних учасників націоналістичного підпілля, важливе місце в своїй роботі органи КДБ УРСР відводили виявленню «ворожих груп» та осіб, які організовували антирадянські зборища, відкрито висловлювали критику на адресу партійного керівництва СРСР, виготовляли та поширювали антирадянські листівки. Наприклад весною та влітку на лаві підсудних опинилися одесити: інженер-конструктор П. Ліпов, працівник залізниці Л. Єфімов, різнороб В. Вербицька, будівельник П. Градовський, службовець М. Бурштейн, голова місцевої єврейської релігійної громади та равин І. Демент¹⁰. Не уникнули покарань за «гостре слівце» в бік можновладців жителі м. Сімферополя О. Лісовський, С. Ліпшиць, Г. Жуковський, М. Макаров, Г. Гофман, Х. Трелок, які привселюдно заявляли про існуючі утиски євреїв в Радянському Союзі, реальних проявах антисемітизму в школах, вузах та наукових установах¹¹. Порівняння Й. Сталіна з «червоним драконом» в момент його смерті стало приводом для порушення кримінальної справи проти домогосподарки з м. Херсона М. Санжикової¹². За подібні звинувачення у березні 1953 року була заарештована продавець газетного кіоску у м. Миколаєві С. Дорфман¹³.

У 1954 році політична складова була стрижнем кримінальної справи, порушеної проти жителів м. Одеси І. Гельмана, М. Співака, М. Рейза (засуджували національну політику СРСР стосовно євреїв)¹⁴. Як злочин кваліфікували працівники Управління КДБ у Миколаївській області прагнення жителів обласного центру В. Вайнштока та М. Країнського виїхати до Ізраїлю та прослуховування передач зарубіжних радіостанцій¹⁵. Внаслідок пошукових дій правоохоронних дій був встановлений та підданий судовій розправі (червень 1955 р.) автор анонімного листа на адресу радіостанції «Звільнення» радист з м. Сімферополя Б. Акімчиков¹⁶.

Розтривожена рішеннями ХХ з'їзду КПРС українська громадськість вимагала повної правди про злочини сталінізму. Окрім закликів виправити помилки в національному питанні, виступаючи на засіданнях первинних партійних організацій гостро критикували недоліки в роботі міністерств, відомств, вказували на формалізм в роботі, грубість, відірваність від мас деяких відповідальних працівників державного апарату. Не справились розрахунки вищого політичного керівництва СРСР на те, що засудження «періоду культу особи» автоматично зніме відповідальність з найближчого оточення Сталіна та місцевих керівників за організацію політичних процесів, необґрунтованих масових репресій. Майже на кожних зборах, присвячених обговоренні «секретної доповіді» М. Хрущова присутніми задавались однакові запитання: «Як зрозуміти той факт, що на протязі ряду років творились такі неподобства, а все викривається тільки зараз, адже більшість теперішніх членів ЦК працювали зі Сталіним?» У деяких виступах рядових комуністів розносу підлягали вчинки, спосіб життя місцевої партійної номенклатури.

Проводячи моніторинг, розбурханого хрущовськими реформами та подіями в Польщі, Єгипті, Угорщині українського суспільства, органи держбезпеки констатували, що в другій половині 1956 року кількість антирадянських проявів серед інтелігенції та молоді, особливо в потужних промислових та культурних центрах УРСР, різко збільшилась. За спостереженнями спецслужб, прояви антирадянської діяльності, найбільше помічено в колективах вчених, серед професорсько-викладацького складу, середовищі творчої інтелігенції. Аналізуючи протестні настрої серед населення Української РСР, органи КДБ прийшли до висновку, що в переважній більшості антирадянські прояви виражалися:

- у закликах до зміни державного устрою в СРСР, наклепах на марксистсько-ленінську теорію, внутрішню та зовнішню політику КПРС (проявів такого характеру було зафіксовано з серпня 1955 року по січень 1956 року – 6, з січня по жовтень 1956 року – 24, а за останні 2 місяці 1956 року їх налічувалось – 16);

- у намірах проведення внутріпартійної дискусії з питань внутрішньої та зовнішньої політики, наклепницьких висловлюваннях про радянську дійсність та умови життя

трудящих в СРСР (за даними КДБ подібного роду судження та думки в серпні-грудні 1955 року мали 12, в січні – вересні 1956 р. – 70, а в жовтні-листопаді 1956 їх зареєстровано 50) найчастіше були помічені викладачі соціально-економічних дисциплін, наукові працівники суспільних наук, літератори, журналісти;

– використанні розгорнутої ідеологічної кампанії проти культу особи для критики діяльності правлячої партії, образах на адресу керівників партії та уряду (зафіксовано за період з березня по листопад 1956 року – 98 висловлювань).

Проте найбільша кількість антирадянських проявів з боку різних верств населення України, на думку аналітиків, стосувалась подій в Угорщині. Протягом жовтня – листопада 1956 року органи КДБ зафіксували 141 випадок публічних виступів, розмов на побутовому рівні, присвячених Угорській революції¹⁷.

Відмінні від офіціозу думки і погляди жителів України на події в сусідній країні працівники ІV Управління КДБ систематизували таким чином:

1. Реагування, які виправдовують дії реакційних сил в Угорщині та засуджують збройну інтервенцію СРСР.

2. Реагування, які демонструють солідарність з «заколотниками» та «закликають до відкритих контрреволюційних виступів проти радянської влади, а також висловлюють сподівання, що події в Польщі та Угорщині знайдуть відгук серед народів СРСР і викличуть зміни в політичному устрої нашої країни».

3. Поширення панічних настроїв серед населення про неминучість, в найближчий час, початку військових дій між СРСР та країнами капіталістичного табору¹⁸.

Невдоволення зовнішньою політикою СРСР спостерігалось і серед мешканців південного регіону України. 26 жовтня 1956 року у м. Миколаєві поблизу корабельно-будівельного інституту була знайдена листівка такого змісту: «Радянські громадяни! Зверніть увагу на агресивну політику радянського уряду на території Угорщини. На проліту радянськими військами <...> братську кров громадян Угорщини, які спробували звільнитися від комуністичного гніту <...> Протестуйте проти кривавої розправи наших військ в Угорщині»¹⁹.

Безпосередньо з Угорським повстанням радянські спецслужби пов'язували збільшення випадків погроз на адресу комуністів, колгоспного активу, працівників радянського апарату, зростання числа страйків, невиходу на роботу²⁰.

З метою призупинення наростаючої хвилі протестів в Україні правлячий режим вдався до випробуваних методів – політичних репресій. Як свідчать архівні документи у період з 1 жовтня по 14 листопада 1956 року в Україні було заарештовано 52 особи²¹. В ході превентивних заходів органів КДБ за ґратами опинився житель Миколаївської області Г. Є. Глущенко, якому було висунуто звинувачення в написанні 25 анонімних антирадянських листів на адресу різних державних установ²². 6 листопада 1956 року в Криму були затримані: перебуваючий на відпочинку, фельдшер лікарні селища Буча Київсько-Святошинського району Київської області І. Веретильний²³, 20 днів по тому – робітник селища Гаспра Ялтинського району Кримської області О. Іванов, який закликав робітників до припинення будівництва, повстання проти радянської влади²⁴, а також клепальник Сімферопольської артілі В. Шмельов, звинувачений у розповсюдженні антирадянських листівок²⁵. На початку грудня 1956 року у м. Херсоні за «погрози на адресу комуністам у зв'язку з подіями в Угорщині» був заарештований шофер морського порту О. Пронь²⁶.

Попри жорсткий пресинг, вчинений органами КДБ протягом тривалого часу звести нанівець протидію акціям СРСР в Угорщині так і не вдалося. З різних регіонів України надходили повідомлення про окремі антирадянські виступи, факти розповсюдження листівок та прокламацій. Арешти, пов'язані з неправильним трактуванням подій в Угорщині відбулись навесні 1957 року в одній з пошивних майстерень Одеської області²⁷.

Співчуття угорським повсталим коштувало свободи інспектору портового нагляду м. Херсона Б. Міцкевичу²⁸.

30 січня 1958 р. у м. Миколаєві відбувся суд над В. Ф. Макаренком, який на початку осені 1957 року виготував листівку, в якій критикував дії КПРС та уряду і схвально відгукувався про революцію в Угорщині²⁹.

Разом з тим, антикомуністичне повстання в Угорщині, зростання невдоволення в самому СРСР, спонукало вище політичне керівництво країни вдаватися до поступового згорання процесу десталінізації радянського суспільства, до прийняття рішень, які перетинали шлях до плюралізму думок і поглядів. Політичним підсумком 1956 року, що розпочався ХХ з'їздом, став лист ЦК КПРС від 19 грудня 1956 року «Про посилення політичної роботи партійних організацій в масах і припинення вилазок антирадянських ворожих елементів», підготовлений спеціальною комісією під головуванням Л. Брежнєва. Можна припустити, що схвалені в грудні 1956 року документи дозволили партійним організаціям, правоохоронним органам подолати породжену ХХ з'їздом розгубленість, націлити їх на рішучу боротьбу з нонконформістськими силами.

У другій половині 1950-х років за антирадянські висловлювання до різних років ув'язнення були засуджені жителі Криму будівельник І. Зуєв, токар В. Харчевников³⁰. За критику політики М. Хрущова потрапив до тюрми херсонський робітник Л. Тогушев³¹.

Іншим напрямком діяльності радянських спецслужб в «хрущовську відлигу» був контроль за молодіжним середовищем. Начальник 4 Управління КДБ при РМ УРСР підполковник Шульженко в листопаді 1957 року звертав увагу партійних органів на те, що «окремі представники націоналістично налаштованої інтелігенції, троцькісти та інші антирадянські елементи в останній час намагаються підпорядкувати своєму впливу політично нестійку частину молоді та залучити її в антирадянську роботу... В результаті слабкої постановки виховної роботи в школах та деяких вищих навчальних закладах до останнього часу виникають різноманітні клуби, товариства та угруповання серед учнів та студентів, учасники яких під приводом критики недоліків по суті скочуються на антирадянські позиції і можуть бути використані ворожими елементами в їх злочинній діяльності». Упродовж 1957 – квітня 1958 рр. 3 відділом 4 Управління КДБ при РМ УРСР і 4 відділами УКДБ областей республіки було викрито 23 антирадянські молодіжні групи, з числа учасників яких заарештовано 27 чол. та 75 осіб профілактовано. В зазначений період антирадянські групи були викриті:

Області	1957 р.	1958 р.	1959 р.
Кримська	2	-	2
Одеська	2	-	2
Миколаївська	1	-	1 ³²

В 1957 році Управлінням КДБ при Раді міністрів УРСР по Кримській області в ході агентурно-оперативних заходів була попереджена спроба учнів кораблебудівного технікуму м. Севастополя Ю. Володіна та О. Фролова, а також студента Сімферопольського медичного інституту О. Чебаніка розповсюдити антирадянські листівки на свято 1 травня³³.

Вже на червень 1958 року Управління КДБ при РМ УРСР по Миколаївській області рапортувало про проведення профілактичних заходів стосовно групи студентів Миколаївського кораблебудівного інституту, які створили товариство «ВСХНИТ» («Великие сыны хотят найти истину тайн»). Його учасниками були Федотов, Жила, Ракочий, Пермяков, Качалов та інші (всього – 11 осіб). Вони ставили собі за мету об'єднати студентів, які цікавляться різними науками, в товариство, де було б можливим без опіки комсомольських та інших громадських організацій висловлювати свої погляди³⁴.

Невдовзі діяльність цього «товариства» була піддана гострій критиці комсомольською організацією інституту. Жилу, Федотова і Пермькова було позбавлено студентського квитка, а організатора «товариства» Ракочія за «рекомендацією» КДБ засуджено до 3 років ВТТ³⁵.

Відбувалися гоніння на молодь і за так зване «преклоніння перед Заходом». В доповіді начальника Управління КДБ при РМ СРСР в Миколаївській області полковника І. Сидорова вказувалося, що з боку окремих осіб здійснюються спроби до створення груп «стильної молоді» із числа учнів старших класів, училищ, а також окремих студентів інститутів. В 1957 р. була проведена профілактика біля 80 осіб, серед яких були студент суднобудівного технікуму Дендерін і студентка педінституту Іванова, які були ініціаторами створення товариства «Блакитна куля» любителів рок-н-ролу³⁶.

Завдання боротьби за поглиблення та подальший розвиток процесу десталінізації радянського суспільства, ствердження «чистоти» марксистсько-ленінської ідеології ставила перед собою підпільна організація «Демократичний союз соціалістів», утворена в 1962 р. директором середньої вечірньої школи с. Серпневе Одеської області М. Драгошем, за участю студентів молдавських вузів В. Постолати, С. Чемиртана, М. Кучеряну. В листівках, розповсюджених ними в Ленінграді, Харкові, Києві, Одесі та інших містах, ставились питання про необхідність посилення ролі Рад, які перетворилися в придатки партійних комітетів, своєчасність встановлення обмежень в термінах перебування на виборних посадах, доцільність ухвалення законів, що гарантували б справжню свободу слова, діяльність будь-яких політичних і громадських організацій, створення умов для функціонування профспілок тощо³⁷.

Курс на лібералізацію політичного режиму, проголошений на XX з'їзді КПРС, досить швидко позначився майже в усіх сферах суспільно-політичного та культурного життя в Українській РСР. Певні позитивні зрушення в республіці в середині 1950-х років спостерігались і в царині державно-церковних відносин. Зосередженість правлячої партійної верхівки на питаннях боротьби за владу між собою спричинила звуження державного втручання у справи релігійних організацій. Скориставшись послабленням атеїстичних чинників у політиці Кремля, різноманітні релігійні організації активізували свою місіонерську роботу, направлену на залучення у свої ряди широких кіл населення і особливо студентів та дітей шкільного віку. Активній місіонерській діяльності представникам різних конфесій багато в чому сприяв розпочатий в країні процес реабілітації, в ході якого в Україну, на серпень 1957 року, повернулось з місць ув'язнення понад 1000 священнослужителів.

Органи КДБ, які невинно моніторили стан релігійного життя в УРСР, у своїх спецдонесеннях на адресу вищого політичного керівництва відзначали, що в центрі уваги «церковно-сектантських елементів» перебуває переважно молодь, яка піддається спеціальній «обробці»:

а) методом індивідуального впливу та поширення усної пропаганди під гаслом «від оселі до оселі»;

б) шляхом розповсюдження різного роду релігійних листівок, брошур та журналів;

в) методом залякування різними провокаційними біблейськими трактуваннями, як-то: «про швидкий кінець світу», «наближення страшного суду», «загибелі не віруючих і вічному небесному царстві для віруючих», інсценуванні так званих «чудес», відновлення ікон, видужування хворих і т. п.;

г) шляхом надання благодійницької допомоги особам, які опинились в матеріальній скруті;

д) організацією при церковно-сектантській громаді музичних, драматичних та хороших гуртків з молоді³⁸.

Про посилення проведення священнослужителями різних конфесій місіонерської роботи серед молоді свідчила й відповідна статистика. Два легальні релігійні угруповання в Україні Євангельські християни-баптисти та Адвентисти сьомого дня упродовж 1953-1956 рр. залучили до своїх рядів 17432 чол., з них 4938 осіб молодше 25 років. Керівний склад єговістів, перебуваючи в умовах підпілля, з 1952 по 1957 роки зумів поповнити число своїх симпатиків на 2144 чол. (з них 35 % молоді).

Значний відсоток росту легально діючих протестантських громад за рахунок юнацтва в середині 1950-х років спостерігався у Волинській, Чернівецькій, Рівненській, Сталінській, Одеській, Черкаській, Харківській, Вінницькій, Миколаївській та інших областях, в яких із загальної кількості віруючих, які прийняли хрещення молодь складала від 25 до 70 %. Успіхи в молодіжному середовищі протестантських громад органи КДБ вбачали у добре продуманій агітаційній роботі церковного активу. Зі статистичного звіту нелегального центру єговістського підпілля довідуємось, що для поширення усної пропаганди єговістського віросповідання в 1956 році використано 23 тисячі годин, а за період з 1952 по 1957 рр. – 2,8 млн. год. Упродовж 1955-1956 рр. в підпільних друкарнях виготовлено і згодом розповсюджено серед населення понад 20 тисяч екземплярів журналів та брошур релігійного змісту. Лише в 1956 році члени єговістських громад зібрали на організаційні потреби близько 643 тисяч крб., з яких понад 440 тисяч крб. було використано на місіонерську діяльність та надання матеріальної допомоги для вступу новим членам³⁹.

Для більш ефективного залучення молоді в релігійні товариства та поширення вчень Ісуса Христа серед населення, керівний склад багатьох громад в Україні вдавався до створення при релігійних осередках музичних та хорових гуртків, які інколи виїжджали на гастролі в інші населені пункти республіки. За спостереженнями відповідних державних органів, які здійснювали контроль за релігійним життям в республіці, хорові гуртки існували не тільки серед протестантських громад, а й при абсолютній більшості православних, римо-католицьких, старообрядських та реформістських церквах, в складі яких було помічено значний відсоток молоді.

Як переконуємось з наявних архівних документів, духовенство Російської православної церкви нарівні з іншими релігійними організаціями, існуючими в Україні, посилено займалось місіонерською роботою серед різних за віковою категорією груп населення. Про успіхи місіонерської роботи зі сторони священнослужителів РПЦ в часи «хрущовської відлиги» свідчило значне збільшення грошових прибутків церкви. Досить чітко простежувалась тенденція до збільшення відвідування населенням культових об'єктів, що належать РПЦ, особливо в дні релігійних свят. Органи КДБ звертали увагу партійного керівництва республіки й на непоодинокі факти розповсюдження серед громадськості так званих «святих листів», які за своїм змістом закликали невіруючих прислухатись до вчення Христа, розповідали про чудодійні ікони, різні випадки зцілення тощо.

Занепокоєння негласних кураторів церкви викликало також діяльність монастирів РПЦ, їх роль в поширенні релігійної ідеології. За даними 5 відділу 4 Управління КДБ при РМ УРСР в 1955-1957 рр. монахами було «оброблено» та прийнято в монастирі до 200 осіб молодого віку⁴⁰.

Лише впливом духовенства та монахів РПЦ пояснювали радянські спецслужби непоборне бажання студентів вузів, технікумів, випускників шкіл до вступу в існуючі в Україні 3 духовні семінарії. Факти свідчать, що в 1956 р. було подано заяви про прийом в семінарії від 392 юнаків, 50 % з яких закінчили середню школу⁴¹.

Причиною піднесення релігійного життя в УРСР в середині 1950-х років та залучення значного числа молоді в релігійні організації аналітики Комітету держбезпеки вбачали в слабкій постановці політико-виховної роботи серед юнацтва та атеїстичної пропаганди в школах. З метою припинення місіонерської діяльності з боку священнослужи-

телів різних конфесій у молодіжному середовищі начальник 5 відділу 4 Управління КДБ при РМ УРСР Сухонін пропонував вищестоящим структурам:

«1. Посилити політико-виховну роботу через комсомольські та піонерські організації в навчальних закладах та школах. Підняти на належний рівень роботу культурно-просвітницьких організацій та клубів в сільській місцевості.

2. Покращити атеїстичну пропаганду серед молоді як шляхом читання змістовних доповідей та лекцій на атеїстичні теми, а також шляхом організації бесід радянсько-партійним активом, особливо в селах, з особами, які піддаються впливу церковників та сектантів, зі застосуванням конкретних фактів місіонерської та ворожої діяльності місцевих релігійних організацій.

3. Ширше практикувати відкриті судові процеси над злочинцями та сектантами, а також публікацію судових процесів та матеріалів, що розвінчують ворожу і провокаційну діяльність цих осіб, в республіканській, обласній та районній пресі.

4. Вимагати від Рад у справах Російської православної церкви та релігійних культів посилення контролю за діяльністю церковно-сектантських громад, і тих священників та пресвітерів, які ведуть місіонерську діяльність серед молоді та дітей шкільного віку, знімати з реєстрації.

5. Домогтися через урядові інстанції суворого покарання осіб, які займаються нелегальною церковно-сектантською діяльністю, і внести по цьому питанню відповідну статтю в розроблюваний новий кримінальний кодекс»⁴².

Як зазначають автори підручника «Історія радянських органів державної безпеки» виключно важливе значення для співробітників КДБ «в боротьбі з антирадянськими елементами з середовища церковників та сектантів» мав закритий лист ЦК КПРС від 24 грудня 1956 р. «Про посилення політичної роботи партійних організацій в масах та припиненні вилазок антирадянських, ворожих елементів». Керуючись вимогами, викладеними в закритому листі ЦК КПРС, секретними циркулярами центрального апарату КДБ при РМ УРСР, органи КДБ на Миколаївщині провели ряд успішних агентурно-оперативних заходів, направлених на викорінення релігійності в регіоні, ізоляції та блокуванні релігійно-інституційної інфраструктури в області. За інформацією начальника обласного управління КДБ І. Сидорова на території Миколаївської області в другій половині 1950-х років діяло 998 громад РПЦ, які обслуговували 89 священників, а також «сектантські формування баптистів, п'ятидесятників та адвентистів» загальною кількістю близько 4 тисяч віруючих⁴³.

У березні 1957 року органи державної безпеки в Миколаївській області ліквідували підпільну ієговістську «стрєфу» (групу), заарештувавши 3 активних учасників – Я. Лєсюка, П. Олєфіренка та М. Ковальчака. Відкритий показовий судовий процес, відбувався у м. Первомайськ в липні 1959 року, в ході якого П. Олєфіренка на основі ст. 7 ч. II та ст. Закону від 25 грудня 1958 р. «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» було засуджено до 10 років ув'язнення; Я. Лєсюка – відповідно до 6 років; М. Ковальчука – на 5 років⁴⁴.

За релігійні переконання у травні-червні 1957 року потрапили на лаву підсудних жителі Одеської області Р. Іванов, Д. Тирновян, Ф. Мандриченко, С. Серєда, І. Тостоган, В. Вакарь, яким інкримінувалась участь у секті «Свідки Єгови»⁴⁵.

Працівники КДБ південного регіону брали активну участь у обмеженні діяльності громад п'ятидесятників та їх впливу на різноманітніші категорії населення. В січні 1954 р. потрапив за ґрати активний учасник громади християн віри євангельської м. Євпаторія К. Воцило⁴⁶. Протягом 1957-1959 років відбулись судові процеси над керівниками нелегального центра християн віри євангельської Бідашем, Кружко, Левчуком і Коренякою, єпископами Белих, А. Коркосенко (житель м. Сімферополя, який разом з Д. Пешковим, М. Голишевим, Г. Терещенком звинувачувався в організації в обласному центрі Криму

секти п'ятидесятників-трясунів⁴⁷) Колишевим, Агафоновим в Кримській та Черкаській областях⁴⁸. Утиски та відверті репресивні заходи п'ятидесятники Криму відчували на собі і в наступні роки. Тільки в 1962 р. в Кримській області за «антигромадську діяльність» було засуджено 24 «сектанта»⁴⁹.

Подібні судові розправи мали місце в Миколаївській області. У січні 1960 р. в обласному центрі відбувся судовий процес, на якому розглядалася антирадянська діяльність Волкова, Подрезова, Гончарова, Гупаленка і Кучера, які очолювали дві групи п'ятидесятників⁵⁰. Черговий процес над п'ятидесятниками відбувся у квітні 1964 року. Перед судом в Доманівському районі Миколаївської області постали провідник групи п'ятидесятників І. Уманець та його дружина Є. Уманець⁵¹.

Досвід державної політики у сфері релігійного життя впродовж «хрущовської відлиги» свідчив про те, що певна лібералізація відносин з РПЦ, іншими «лояльними» об'єднаннями поєднувалась з активним нищенням тих релігійних угруповань, які не хотіли співпрацювати з тоталітарним режимом.

Тотальний контроль здійснювався не лише за конкретними діями й намірами окремих представників опозиційних сил, а й навіть над думками й настроями, що побутували серед населення. Зокрема, суворо каралися спроби власної оцінки подій і явищ в суспільному житті, діяльності керівних органів партії й держави, викладені в численних скаргах і заявах на адресу ЦК КПРС, президії Верховної Ради СРСР, Ради міністрів СРСР.

Як антирадянські документи кваліфіковані анонімні листи на адресу вищого політичного керівництва, посольств іноземних держав у СРСР конторника на залізничній станції Миколаїв О. П. Солоняра, який різко критикував внутрішню і зовнішню політику Радянської держави. У березні 1962 р. О. П. Солонярь був заарештований Управлінням КДБ при РМ по Миколаївській області, суд над яким відбувся наприкінці травня 1962 року (реабілітований 23 квітня 1992 р. відповідно до ст. 1 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» від 17. 04. 1991 р.)⁵².

В ході «чекістських операцій» восени 1961 р. за виготовлення листівок з програмою «Ленінської комуністичної партії Радянського Союзу» органами держбезпеки до кримінальної відповідальності був притягнутий лікар м. Ялти О. Васильєв⁵³. В 1962 р. на лаві підсудних опинились жителі м. Сімферополя К. Дідук, Л. Куш, Ю. Яловенко, які в ніч 8 червня 1962 р. розповсюдили в обласному центрі листівки під назвою «Іскра» від імені «ЦК підпільної комуністичної партії Радянського Союзу» із закликом боротися з «антирадянським урядом Хрущова, що свідомо викривляє ідеї ленінізму»⁵⁴. Тривалим тюремним терміном для пенсіонера м. Старий Крим О. Крупина обернулась спроба в лютому 1964 р. опублікувати за кордоном антирадянські рукописи «Російська Голгофа», «Суворі правда»⁵⁵. За період з 1957 по 1964 за нашими підрахунками в Одеській та Херсонській областях було притягнуто до відповідальності 54 чол.⁵⁶

Навіть такі розпорошені вузько локалізовані прояви опору сприяли зростанню самосвідомості різних верств населення, стали важливим фактором у формуванні широкої опозиції тоталітарному режиму на Півдні України в 1960-1980-х роках.

ПРИМІТКИ:

1. ДАРФ. – Ф. 9401-С. – Оп. 12. – Спр. 517. – Арк. 97-98 зв.
2. Земсков В. Н. ГУЛАГ (историко-социологический аспект) // Социс. – 1991. – № 7. – С. 9.
3. Политическое руководство Украины. 1938-1989. – М., 2006. – С. 191.
4. РДАНІ. – Ф. 1. – Оп. 5. – Спр. 234. – Арк. 34.
5. Жертвы репрессий. – К., 1993. – С. 246-247.
6. Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы. – Т. I. Март 1953 – февраль 1956. – М., 2000. – С. 116-117.

7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4306. – Арк. 27.
8. *Пожаров А. И.* КГБ и партия (1954-1964 гг.) // Отечественная история. – 1999. – № 4. – С. 169.
9. ДАРФ. – Ф. 9492. – Оп. 6 с. – Спр. 14. – Арк. 14.
10. 58-10. Надзорные производства прокуратуры СССР по делам об антисоветской агитации и пропаганде. Март 1953-1991. Аннотированный каталог. – М., 1999. – С. 13, 30, 44, 70, 75, 116.
11. Там само. – С. 63, 172.
12. Там само. – С. 113.
- 13 Там само. – С. 31.
14. Там само. – С. 228.
15. Там само. – С. 234.
16. Там само. – С. 242.
17. ДАСБУ. – Ф. 1 – Оп. 11. – Спр. 42. – Арк. 96-102.
18. Там само. – Ф. 2. – Оп. 21. – Спр. 9. – Арк. 46-56.
19. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4250. – Арк. 364.
20. Там само. – Спр. 9. – Арк. 77, 150-151.
21. ДАСБУ. – Ф. 2. – Оп. 21. – Спр. 10. – Арк. 29.
22. 58-10. Надзорные производства Прокуратуры СССР... – С. 273.
23. ДАСБУ. – Ф. 2. – Оп. 21. – Спр. 10. – Арк. 34.
24. Там само. – Арк. 18.
25. Там само. – Арк. 15.
26. 58-10. Надзорные производства Прокуратуры СССР... – С. 271.
27. Там само. – С. 300.
28. Там само. – С. 313.
29. Там само. – С. 417.
30. Там само. – С. 527.
31. Там само. – С. 466
32. ДАСБУ. – Ф. 2. – Оп. 11. – Спр. 42. – Арк. 356-358.
33. 58-10. Надзорные производства Прокуратуры СССР... – С. 322.
34. Там само. – Спр. 38. – Арк. 56-62.
35. ДАСБУ. – Ф. 1. – Оп. 11. – Спр. 38. – Арк. 62.
36. Там само. – Оп. 18. – Спр. 12. – Арк. 46-56.
37. РДАНІ. – Ф. 5. – Оп. 36. – Спр. 454. – Арк. 110.
38. ДАСБУ. – Ф. 16. – Оп. 5-а. – Спр. 3. – Арк. 181.
39. Там само. – Арк. 185.
40. Там само. – Арк. 210.
41. В 1954 р. в 3 семінарії в Україні було зараховано 98 юнаків, а в 1956 – 129 чол. (ДАСБУ. – Ф. 16. – Оп. 5-а. – Спр. 3. – Арк. 211).
42. Там само. – Арк. 216.
43. ДАМО. – Ф. 7. – Оп. 8. – Спр. 969. – Арк. 89-92.
44. Там само. – Арк. 93-105.
45. Там само. – С. 311, 337.
46. 58-10. Надзорные производства Прокуратуры СССР... – С. 214.
47. Там само. – С. 524.
48. *Войналович В. А.* Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс. – К., 2005. – С. 520.
49. Там само. – С. 521.
50. ДАСБУ. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 12. – Арк. 46-57.
51. *Войналович В. А.* Вказ. праця. – К., 2005. – С. 521.

52. Архів УСБУ у Миколаївській області. – Спр. 12581-с. – Арк. 1-20.
53. 58-10. Надзорные производства Прокуратуры СССР... – С. 568.
54. Там само. – С. 607.
55. Там само. – С. 659.
56. Підраховано за: 58-10. Надзорные производства Прокуратуры СССР...